

OBLICI GRAĐANSKE RAZBIBRIGE U DNEVNICIMA FRANJE PL. CIRAKIJA

Helena Sablić Tomić

I.

Dnevnici su uvijek izvor obavijesti, bilo da je riječ o životu autora koji dnevnik vodi ili o društvenom trenutku u kojemu je pisan. Socijalni dnevnik tematski su vezani uz opisivanje, bilježenje i problematiziranje sociokulturnih promjena pa je upravo taj stupanj obavijesnosti u njima zavidno visok.

Franjo pl. Ciraki u maniri uglednog pripadnika građanske inteligencije vodi iz dana u dan dnevnik. Uredni zapisi u bilježnicama, pedantno i disciplinirano opisivanje prostora, vremena, ljudi, običaja, delikcija duha i tijela, obiteljskih problema i osobnih dilema ovaj dnevnik čine zanimljivim i vrijednim pozornosti. Upravo niz povijesnih, političkih, antropoloških, kulturoloških i literarnih informacija, njihova iskustvena ovjerenost zasigurno će artikulirati široki horizont očekivanja budućih čitatelja dvadesetprvoga stojeća.

Cirakijeve *Bilježke*¹ omogućavaju uvid u prostor u kojemu se oblikovao povijesni i društveni identitet grada i osoba u njemu. Univerzalna kategorija kao što je povijesni trenutak, a u njegovim dnevnicima je riječ o vrlo intrigantnim vremenima Austro-Ugarske monarhije, projicira individualni razvoj Cirakijeve osobnosti koja je tragove povijesnoga vremena i dnevnih događanja utisnula u vlastiti svjetonazor. Pri tome koncentriranost dnevničkog diskursa nije usmjerena isključivo prema oblikovanju portreta autora već je naglasak stavljen na problematiziranje stanja u zbilji. Narativni okvir *Bilježaka* kreće se od informacija o

socijalnim, političkim i kulturnim zbivanjima preko kratkih zapisivanja odnosa s osobama iz požeškoga javnog života do kritičkog komentiranja pročitane literature. Čini se kako je prostor dnevnika, koji nije pisan za javno čitanje, Cirakiju bio mjesto gdje je mogao nesmetano projicirati vlastito mišljenje o izvanjskim događajima naglašavajući pri tome često puta osobni opozicijski karakter prema društvenoj zbilji. Bijeg u dnevničku autorefleksiju moda je višeg građanskog staleža na prijelazu devetnaestoga u dvadeseto stoljeće.

Požeški pjesnik Franjo Ciraki poetički se naslanja na romantičarske hrvatske pjesnike devetnaestoga stoljeća što dolazi do izražaja u zbirci *Prve pjesme* iz 1871. godine posvećenoj Juliju grofu Jankoviću. Već godinu dana prije, objavivši pjesmu *Dolazak Hrvata na obale sinjega mora* u *Vijencu*, Ciraki plijeni pozornost kritike i čitatelja. Većina povijesnih pregleda ističe zanimljivost njegova ciklusa od deset pjesama naslovljenog *Florentinske elegije* (1872) kao i vrlo duhovito napisanog idiličnog spjeva *Jankovo ljetovanje* (1905), dok knjigu *Rečenice* (1899), citate iz svjetske literature, navodi samo poneka povijesna čitanka.

Osim pjesništvom Ciraki se javlja prijevodnim tekstovima kao i manjim studijama. Prve prijevode objavljuje u požeškom *Slavoncu*, a potom u *Vijencu* i *Narodnim novinama*. Najčešće prevodi s francuskoga (*Konzulova žena*, *Gospodin Margerie*, drame *Lukrecija Borgija V.* Hugoa i *Katarina Howard A. Dumasa*) i engleskoga jezika (Shellyjev *Alastor*). Objavljena predavanja (*Shakespeareov Romeo i Julija*; *O Ossianu i njegovim pjesmama*; *Madame Staël* i *George Sand*) posljedica su čitanja književnih djela inozemnih autora. Dugi niz godina Franjo pl. Ciraki radio je i na znanstvenoj građi za *Rodoslovlje vladajućih porodica*.

Samooblikovanje kao kulturni sustav inicijalna je teza jednog od anticipatora novog historizma, Stephana Greenblatta² koji je posebno isticao kako se na taj način pokušavaju ponajbolje ispitati tekstualne tragove prošlosti promatrajući kroz tekst pridajuće kulturalne vrijednostima određenoga razdoblja. Na taj način diksurzivna konstrukcija privatnog subjekta postaje odraz različitih društvenih praksi samopromatranja. Dnevničkim se diskursom, koji i jest u fokusu našega današnjega interesa, može ukazati na niz skrivenih struktura odnosa u okviru različitih praksi.

II.

Franjo Ciraki vodi dnevnik iz dana u dan u razdoblju od 11. rujna 1903. do 7. veljače 1912. godine. Njegov dnevnik, preko obilježja kao što su dokumentarnost

i subjektivnost, možemo odrediti reprezentativno-subjektivnom povjesnicom u kojoj se individualna historijska egzistencija prepoznaje kao socijalni subjekt koji prati sveukupni historijski razvoj vremena.

Bilješke otkrivaju zanimljiva mikrohistorijska zapažanja koja prikazuju društvene, kulturne i političke mijene. Posebna je njihova vrijednost u tome što su napisani iz pozicije osobe koja ih je doživjela i sama u nekima aktivno sudjelovala. Teme, o kojima piše, tipične su upravo za uočavanje mikrohistorije³ toga vremena: obitelj, prehrana i stanovanje, djetinjstvo i mladost, rad i slobodno vrijeme, svečanosti i pučki običaji, bolest i odnos prema tijelu, doživljaji straha, časti, snovi. Preko tih tematskih prostora Ciraki je kulturu svojega doba prikazao kao antropološku posljedicu osobne *simboličke stvarnosti*. Tako shvaćena kultura, zapisala je na jednome mjestu Mirjana Gross, postaje zanimljiva autorska komunikacija s nizom znakova i normi. Cirakijeva iskustva, kojima tumači zbivanja u zbilji, zacijelo utječu na oblikovanje potpunije kolektivne slike grada u čijim prostorima i sam živi. Iz ove autobiografske proze moguće je razotkriti mentalitet ljudi i prostora, građanski obiteljski život kao i oblike ponašanja u različitim situacijama.

Osim izvanjskih događaja bilo društvenoga ili privatnoga karaktera, Ciraki kratkim opaskama opisuje i događaje koji su projicirali neka osobna emotivna stanja.

Temelj koherentnosti njegova dnevnika, složit ćemo se s tezom M. Velčić, ogleda se u strukturi koja pokazuje kako tekst udovoljava zakonu kalendarske kronologije. Cirakijev dnevnik nije, kao što sam već zaključila komparirajući rukopisnu ostavštinu njegovih dnevnih bježki i autobiografskih zapisaka koji su napisani da bi *ga drugi pamtili*, inicijalno namijenjen za objavljivanje. Upravo niz provjerljivih podataka zabilježenih na osamstotinjak stranica te bilješke o svakodnevnim obavezama ukazuju na osnovnu karakteristiku tzv. stvarnih dnevnika, kakav je i ovaj, usmjerenih prema povijesnoj istinitosti i neposrednom bilježenju stvarnosti.

Dakle, dnevnik kao književni žanr koji podrazumijeva visoki stupanj samooblikovanja subjekta, omogućava nam da preko bilježaka o načinima građanske društvenosti oblikujemo kulturološku matricu jednoga povijesnog razdoblja upravo zbog toga što pojedinca promatramo kao svojevrstan kulturni artefakt.

Radi lakšega razumijevanja načina na koji se književni i društveni identitet oblikuje u kulturi, krenut ćemo tragom Clifforda Gertza⁴ koji smatra kako se subjekt ne može promatrati izvan kulture jer je njome bitno određen. Kroz dnevnike se ponajbolje prati taj proces oblikovanja identiteta kojim pojedinac konstruira vlastitu poziciju unutar određene društvene strukture.

III.

U našem razotkrivanju života u Požegi na smjeni devetnaestoga u dvadeseto stoljeće zanimaju nas, dakle, *načini* na koje se je oblikovala građanska kultura⁵.

Možemo, stoga, govoriti o nekoliko prostora kojima je Ciraki posvetio pozornost u dnevnicima vezanim uz *ritam* privatnog vremena uglednih građana Požege. Nameće nam se teza kako u građanskom prostoru ponavljanje nije *rutina*, već ono jednu individualnu naviku pretvara u svojevrsan obred. Ciraki je veći dio vremena posvećivao javnom životu pa je upravo one događaje, kojima je namijenio da postanu uspomena na njih, bilježio tijekom devetogodišnjeg razdoblja u dnevnik.

Najčešće navodi sljedeće:

- 1) odlazak u kavanu,
- 2) igranje različitih društvenih igara; karte, domino,
- 3) šetnje,
- 4) građanske dobrotvorne zabave,
- 5) odlazak na kazališne predstave, koncerte i izložbe,
- 6) five o'clock tea,
- 7) privatne vrtne zabave,
- 8) proslave imendana, a Ciraki osobito svečano obilježava 15. kolovoza kada je nakon amputacije noge 13. listopada 1860. kod prof. Schuha u Beču ponovno prohodao,
- 9) čitanje,
- 10) pučke svečanosti i
- 11) trpezarijske svečanosti.

Ritam njegova privatnog vremena obuhvaćao je prije svega odlazak u kavanu na kartanje i domino. Habermas upravo u djelu *Promjena strukture javnosti* iz 1969. istražuje proces nastanka i razvoja građanske javnosti, potkraj 17. i početkom 18.

stoljeća, ukazujući kako su engleske kavane, francuski saloni i njemačka kavanska društva bile prve institucije građanske javnosti. Cirakijev odlazak u kavanu *Kod Janjeta* kao građansku instituciju je obredna poslijepodnevna muška gesta uz koju su požeški liječnici, odvjetnici, bankari te župan i podžupan vrlo često upriličavali i predavanja (npr. O Starčeviću). Nakon njih se obično izlazi na bakljadu i odlazi na različite svečanosti, npr. na onu povodom postavljanja spomeniku Banu u Zagrebu. Kavana je, dakle, stil građanskoga života⁶ na prijelazu između 19. u 20. stoljeće, a i u Požegu je stigla iz Beča. *Ne kod kuće, a ipak doma* – stara je bečka izreka o kavani. Ona, kao sastajalište izabrane intelektualne klijentele, postaje i važna institucija društvenog života srednjoeuropskih gradova. Čak i poznati književnik iz kavanskih krugova, A. G. Matoš, naglašava kako je društvenost salona, društava, klubova tipičnih za visoke krugove, mjerilo svake kulture.

Osim čitanja novina, Ciraki je u kavanu najčešće odlazio na kartanje (kartao se tarok, mali fibrl, preferans, makao, kalabris, alšoš, piket, batto)⁷, a i nakon društvenih aktivnosti kavana je bila omiljen poslijepodnevni prostor.

*Poslie krasne kolacije (žetalačka slava) sjeli smo uz karte: podžupan Cuvaj, Davila, dr. Kiršner i ja (...), dok u sljedećoj dnevničkoj bilješci navodi na tome tragu: Posle podne u kafani gdje je od 5-7 ure udešen mali firbl kao oprostna igra u čast Oreškoviću (...) Posle večeri udesilo je građanstvo oprostnu bakljadu Oreškoviću koji je vrlo štovan u građanstvu bio.*⁸

Taj snažan prodor građanske društvenosti nije se očitovao samo u afinitetu za kavane već podjednako i u okupljanjima na trgovima, šetalištima i sličnim prizorištima zajedničkog života.

Građanstvo je često sudjelovalo na različitim zabavama i svečanostima. U dnevniku se navode svečanosti koje organizira pjevačko društvo *Vienac*, zatim vatrogasna, streljačka, židovska i sokolska zabava. Ipak, svečanosti o kojima najdetaljnije piše, upriličuje Gospojinsko društvo u kojemu je aktivna njegova supruga Valerija i Braća hrvatskog zmaja⁹ čiji je i sam član.

Na zabave se dolazi isključivo s pozivnicama (šalje se, npr. 400 pozivnica), a dobrotvorna kostimirana zabava, koju organizira gospojinsko društvo, namijenjena je za pomoć siromašnoj djeci požeškoga kraja. Dakle, zabave najčešće imaju humanitarni karakter, čemu pridonosi i prodavanje tombola koja se za tu svrhu prikupljaju od požeških obrtnika (npr. lončar Bilokapić darovao je za tombolu za gospojinsku zabavu jednu lijepu zemljenu veliku vazu koju je sam izradio).

Tombola se često prodaje na Trgu i izvan organiziranih svečanosti. Kupovanje listića građanska je obaveza.

Ciraki 15. srpnja 1906. bilježi: *Nedjelja. Posliepodne tombola. Dan hladan i oblačan, ali hvala bogu nepada kiša. Od 1900 karatah prodano je po mom računu 1800 komada po 40 fil. Pošto zgoditci stoje do 320 kr. ostati će gosp. društvu znatan dobit za namirenje svih troškova i pristojba. Mi smo za našu kuću kupili 18 komada karata (...) Tombole su dobili ljekarnik Oržanić zlatni sat, trgovac Reiter šivači stroj i Butković pisaći stol. Victoria je dobila uru, a jedna djevojka sagove, zidar Toplak jedaću garnituru, srebreni Besteck Zimmer i jedan radnik toiletno ogledalo. Od naših nije nitko ništa dobio.*¹⁰

Građanstvo redovito odlazi na predstave gostujući kazališnih družina, a kazališne abonomane imaju samo najugledniji građani. Najčešće predstave upriličuje gostujuća Ćirićeva kazališna družina, osječko kazališno društvo i ljubljansko gradsko kazalište. Izdvojit ćemo nekoliko kazališnih osoba i predstava koje Ciraki zapisuje u dnevniku: markiza Ruža Strozzi koja se u Požegi pripremala za ulogu, opera *Carmen*, Ibesenova *Nora* i *Sablasti*, Ljerka Šram u ulozi grofice Valevske od Begovića, *Debora* (Mosenthal; kazališna predstava), Freundereichovi *Graničari*, *Gospođa s kamelijama*, *Hamlet*, *Hasanaginica*, *Jedan general Napoleonov*, *Janko i Matko*, (*Hans und Grete*; kazališna predstava od Humperdinka), *K bielom konju*, *Mulryeva oporuka*, *Na posielu*, *Nervozne žene*, *Prodana nevjesta*, *Revisor*, *Velegradske pustolovine*, (...)

Posjećuju se koncerti i izložbe. Npr. u Požegi je otvorena japanska izložba 22. veljače 1907. na kojoj je Ciraki kupio tanjurić za pepel, pisaću garnituru i vazu od maramora. Na zabave, izložbe i koncerte Cirakijeva obitelj i poznanici često odlaze u Zagreb, Beč i Pariz. 5. *Prosinac, 1903.*; *Dragan po poslu putuje u Pariz, a gospodja mu po zabavi u Beč.*¹¹

Društveni život normiran je i kroz zbivanjima u privatnim prostorima. Tako je na zabavi kod župana bilo oko 130 gostiju, a *ples i buffet bili su veličanstveni*. Za Požegu je to bila, bilježi Ciraki, *upravo epohalna zabava*.

Na privatnoj zabavi kod Cirakijevih obično se služilo jelo, kolači, kava, vino, pivo, šampanjac i cigarete.

22. travnja 1906. u njihovu vrtu skupilo se oko 40 gostiju, pojelo se 2 šunke i teleći but, tri torte, popilo 20 l Garevica iz 1903., a 7. travnja 1907. servirana je šunka sa putrom i sardelicama, pečene patke s raznim salatama, štrudla od bedema, kuhani kukuruz, voće i sir. Uz to se pilo staro vino.

Vrhunac vrtnih svečanosti i banketa rezerviran je za govor upućen kućedomaćinu, a zabavljalo se uz ploče s gramofona (jednom se prilikom slušala tenor arija iz opere *Otello*), a ponekad se igrao i šah. Na sličnim privatnim građanskim svečanostima često puta su upriličene i igre na sreću.

Ciraki 6. ožujka 1905. bilježi: *Jučer je bila velika zabava kod Čudićevih – do 60-70 osobah. Igrala se i opet visoka hazardna igra. Makao je trajao do 9 sati drugi dan. Podžupan Cuvaj izgupio je par stotina forinta. Ja bi rad znao, dokle će ti nenaravni društveni odnošaji potrajati.*¹²

Očito pomodarstvo zabava i veliki njihov broj navodi Cirakija na komentar: *svuda prava hajka za zabavom i užtkom i napinjanje preko imućstvene snage (...)*

Osim vrtnih svečanosti, supruge uglednih građana upriličuju i ženske poslijepodneve razgovore. Njegova gospođa Valerija obično prima četvrtkom, a odlazi kod drugih kada je *njihov dan* za čaj. Uz *five o'clock tea* obično se servira sir i srdele. Užina, uz koju ukućani i njihovi gosti neobavezno časkaju, sastoji se od šunke, kaviara, sira, lososa, salame mortadele i obaveznoga vina.

Povodi za odlazak prijateljima najčešće su vezani uz uzvratne posjete, upriličuju se navečer gdje se obično, prema starom građanskom običaju, ostajalo na večeri.

Nedjeljni sajmovi i pučke svečanosti povodom crkvenih godova kao što je Cvjetnica, Florijanovo, Grgurevo označeni su u dnevniku kao zbivanja u gradu, na kojima njegova obitelj gotovo nikada ne sudjeluje. Čak je u nekoliko bilježaka o pučkim svečanostima, Ciraki vrlo ironičan te najčešće navodi samo posljedice koje su imali oni koji su na njima bili.

Osim izvanjskih događaja Ciraki kratkim opaskama opisuje i događaje koji su imali utjecaja na njegov privatni život, a ponekad bilježi i poneka osobna emotivna stanja kao što su snovi i vizije.

Ipak, najeksplicitniji oblik privatnosti u *Bilježkama* vezan je uz izraženu sklonost čitanju (čita gotovo osam sati dnevno) tako da se većina dnevnih bilješki temelji na navođenju književnih djela koje je toga dana pročitao. Posebno ga, čini se, veseli pisati rečenice u kojima iznosi kritički komentar na pročitani tekst:

*15. studeni 1905.: Pročitao od Hermenta 'Amour de tête'. Strašno suptilno izradjena psihološka studij, koja tančinom upravo umara. Nije ugodno, ali interesantno štivo.*¹³

Napisavši, kako je 22. rujna 1905. završio s pisanjem *Jankova ljetovanja*, moderne idile od 6. pjesama i 4160 stihova deseteraca, vrlo brzo navodi kome ga je od hrvatskih književnih i kulturnih uglednika poslao na čitanje. Među mogim imenima ističu se Iso Kršnjavi, Petar Marković, Armin Pavić, Antun Barac, K. S. Gjalski, Napoleon Spun Strizić, Julije Kempf i Tomo Matić.

Franjo pl. Ciraki, kao što se može zaključiti nakon čitanja *Biljažaka*, posjeduje privatnu veliku probranu biblioteku s detaljnim katalogom knjiga koje rado posuđuje drugima, ali uz obavezan potpis primatelja i njegovu priznanicu. Knjige kupuje i naručuje iz različitih antikvarijata u Beču i Budimpešti.

23. svibanj 1906.: *Poslie objeda kupio neko 30 svezaka vrlo liepih francezskih i englezkih knjiga u antikvara Teufen (Bernarda Schwarz) vis a vis od našeg hotela. Knjige sve vezane i dobro sačuvane. Ciena vrlo povoljna, jer prosječno nedolazi svezak više od 1. Krune.*¹⁴

Vrlo rado čita knjige engleskih, francuskih, latinskih i njemačkih autora. Više knjiga je pročitao od W. Shakespearea, C. Dickensa, G. Sand, F. Schillera i drugih. Posebice mu je čitateljski drag Emil Zola čije je romane čitao pet i više puta. Najčešće čita knjige domaćih i stranih putopisaca kao i članke iz bečkih novina i *Revue des Deux Mondes*. Od autora, koji pišu na hrvatskom jeziku, zanimaju ga pjesme A. Harambašića i A. Tresića Pavičića, životopis Dimitrija Demetra od Vladimira Mažuranića, a radi komparativne usporedbe sa svojim libretom za operu čita dramu *Otmica* Ise Velikanovića. Sklon je Relkovićevo *Satiru* i matičnim knjigama kao što su, npr. Dukatove *Crtice iz engleske književnosti*. Bilježi rečenice oduševljenja lakoćom stiha J. J. Zmaja, jezikom Vuka Stefanovića Karadžića i izrazima iz Njegoševa *Gorskog vijenca*.

Nesklon A. G. Matošu 20. kolovoza 1907. piše sljedeće: *Pročitao 'Vidici i putovi' od Matoša. Tu je knjigu gdč. Vanda poniela, da ju prolistam. Puno znanja i mašte, ali obradnja nezriela, bombastički, nejasna, neprozirna. Štivo koje umara, ali nenasladjuje. Sve prednosti i sve mahne moderne škole.*¹⁵

Ljut je na koncepciju mladih, koja se naslućuje iz prvoga broja *Savremenika*, i blag prema požeškom pokladnom listu *Čičak* iz 1906. za koji kaže da nije *tako bedast i neslan kao lanski*. Često su članci objavljeni u časopisu Matice hrvatske *Kolo* povod muškim poslijepodnevnim diskusijama u vrtu Cirakijevih. Tako je ogled Stjepana Radića o *Židovstvu kao negativnom faktoru kulture* iz 1906. inicirao brojne rasprave, a najoštrij se među njima pokazao Cirakijev obiteljski

liječnik Pollak koji je rekao da će vjerojatno *svi Židovi izstupiti iz članstva Matičinoga* nakon toga teksta.

U dnevniku su, međutim, najdetaljnije opisani gotovo obredni jelovnici većih ručkova, onih nedjeljnih ili blagdanskih, tako da i o njima možemo govoriti kao o građanskim trpezarijskim svečanostima. I sam Ciraki o kulinarstvu govori kao o plemenitoj umjetnosti, gotovo uvijek je ljut na kuharice koje ne znaju pripremati jelo. Jedan se nedjeljni ručak, npr. sastojao od kečige s majonezom, šunke i suhoga vrata, sretine i zeca sa malo krapfni, kaše od brusnice, pudinga, purana sa salatoma, sladoleda i raznih kolača, *kletzentbrota* - kruha sa sušenim voćem, 4 vrste sira, graševine i desetogodišnjeg šilera.

Fina je kuhinja bila povlasticom građanske aristokracije, a blagovanje je, kao što se primjećuje u dnevniku, bilo društveni čin koji demonstrira bogatstvo, moć, ugled i ukus¹⁶.

IV.

Ciraki se, dakle, gustim opisima usredotočio na detalje značenjskih preinaka svih modaliteta prošlosti kako bi ocrtao kulturalni, koji smo dijelom ovim radom nastojali prikazati, zatim jezični i socijalni kontekst Požege u razdoblju Austro-ugarske monarhije. Kroz njegov dnevnik moguće je rekonstruirati društveni svjetonazor, profil običaja i društvenu psihologiju, ideološke stavove i njegove osobne umjetničke težnje.

Cirakijeve dnevničke bilješke stoga su izvrsan uvid u antropologijske zalihe jednoga prostora, kao i u tradiciju europskoga identiteta u privatnom vremenu hrvatskog građanstva na prijelazu 19. u 20. stoljeće.

Čitanje *Bilježaka* i *Zapisaka* ovoga izuzetnog Požežanina potvrđuje činjenicu da i gradovi, koji nisu velika središta, mogu imati europski duh, a njegovi stanovnici isti takav senzibilitet. Jer upravo se Ciraki nakon izazova zagrebačkih studentskih druženja i komunikacija sa svojim literarnim suvremenicima odlučio vratiti u *vallis aureu* kako bi načinom života i oblicima osobne duhovne nadgradnje potisnuo palanački mentalitet zamijenivši ga otvorenim i različitim tipom mišljenja.

BILJEŠKE

¹ *Franjo pl. Ciraki, Bilješke / Zapisci*, priredila Helena Sablić Tomić, DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Požega, 2004.

² Stephen Greenblatt, *Renaissance self-fashioning, From More to Shakespeare*, The University of Chicago Press, Chicago&London, 1980.

³ Mirjana Gross, »Mikrohistorija, dopuna ili suprotnost makrohistorije«, *Otvor*, 1-2, Zagreb, 1994, str. 18-36.

⁴ Clifford Geertz, *Tumačenje kultura* (I), Beograd, 1998.

⁵ Usp. Ivana Žužul, magistarski rad: *Ježičeva i Frangešova povijest hrvatske književnosti u obzoru novog historicizma*, Zagreb, 2002.

⁶ Usp. Velimir Cindrić, »Srednjoeuropska kavana kao stil življenja«, *Hrvatska revija*, III, 4, 2003.

⁷ Neke kartaške igre igrane su se na sljedeći način: Makao – igra karata nazvana prema gradu Macao na jugu Kine. Svaka karta počevši od asa koji vrijedi jedan poen nosi toliko poena koliko je na njoj označeno. *Bankir* koji vodi igru, dijeli svakom igraču po jednu kartu, a svaki igrač ima pravo da zatraži još jednu. Za dobitak je potrebno 9 poena; Tarok – igra karatama talijanskoga podrijetla. Postoje posebne karte, a igra se između tri igrača sa 78, 54 ili 38 karata. Raširena je u Italiji, Austriji i južnoj Njemačkoj. (*Opća enciklopedija*, 1979.)

⁸ Ibid. pod. 1., Ciraki, str. 178.

⁹ Družba »Braća Hrvatskog Zmaja« tradicijsko je hrvatsko svjetovno bratstvo i kulturna udruga osnovana u Zagrebu 16. studenoga 1905. pod nazivom *Družba braće zmaja ognjenoga* na zasada ma Zmajске pradžbe *Reda zmajskih vitezova* hrvatsko-ugarskog kralja Žigmunda I. Luksemburškoga utemeljene 12. prosinca 1408.godine.

¹⁰ Ibid. pod. 1, Ciraki, str. 153 -154.

¹¹ Ibid. pod. 1, Ciraki, str. 15.

¹² Ibid. pod. 1., Ciraki, str. 74.

¹³ Ibid. pod. 1, Ciraki, str. 104.

¹⁴ Ibid. pod. 1, Ciraki, str. 144.

¹⁵ Ibid. pod. 1., Ciraki, str. 214.

¹⁶ Usp. Herbert Heckamnn, »Radost blagovanja«, *Gordogan*, XII, 34-35, 1991. str 151-158.